

Фофанова Л. В.

ОСВІТНІ ПАРАДИГМИ ХХІ СТОЛІТТЯ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

У статті розглядається взаємозв'язок між освітою і культурою в межах глобальних процесів соціокультурної трансформації, інформатизації і соціально-психологічних наслідків.

Ключові слова: освіта, культура, людство, свідомість, психологічні наслідки, модернізація освіти.

В статье рассматривается связь между образованием и культурой в рамках глобальных процессов социокультурной трансформации, информатизации и социально-психологические последствия.

Key words: education, culture, mankind, consciousness, psychological impacts, modernization of education.

This article researches relation between education and culture in the framework of global process of social cultural transformation, information and social – psychological impacts.

Ключевые слова: образование, культура, человечество, сознание, психологические последствия, модернизация образования.

ХХІ сторіччя – це епоха глобальної соціокультурної трансформації людства. Усі сфери людського життя знаходяться у цій динаміці. Тому однією з актуальних проблем соціально-психологічної рефлексії педагогіки ХХІ сторіччя є розвиток освіти і педагогіки, тобто категорія “розвиток” в освіті і педагогіці фіксує одночасно і процес, і результат. У зв'язку з цим мета нашого дослідження – довести необхідність модернізації освіти як імперативу сучасної системи навчання і виховання. Завдання – виокремити людський чинник у цих процесах.

Цими проблемами переймаються у всьому світі. Так, в Україні В. І. Кушерець пише про “Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій; у Росії Г. О. Новичкова – про “Методологічні підходи педагогічної антропології”; Т. Г. Первиль – про “Принципи модернізації освіти”; Т. М. Михеєва – про “Технології особистісно-орієнтованого педагогічного процесу”; Т. А. Колосовська – про “Формування

крос-культурної компетентності майбутніх вчителів”; Т. В. Єжова – про “Теоретичні засади проектування педагогічного дискурсу”; С. В. Єгоренкова – про “Системний підхід до моделювання педагогічного процесу”; З. М. Шейко і Ю. П. Богуцький – про “Роль культурно-освітніх основ у еволюції інформаційної цивілізації” і т. ін.

Одним із парадигмальних напрямків розвитку сучасної світової освіти є необхідність сформувати її не тільки як механізм “перетворення знання у вартість”, а як формування освіти як культурної технології життя. Ще К. Маркс казав, якщо культура не керується, а розвивається стихійно, вона здатна залишити після себе пустелю. Наші українські дослідники В. М. Шейко і Ю. П. Богуцький з цього приводу пишуть, що “освіта – феномен культури, канал її трансляції і чинник розвитку – не зводиться лише до інтелектуальних аспектів, а виступає загальнокультурною умовою освічення людини як індивідуальності, розвитку її духовних сил і здібностей. Освіченість – це важливий елемент у процесі формування справді культурного способу задоволення особистістю різних потреб, вибору гідного стилю життя” [12, с. 259].

У сучасних умовах розвитку людства освіта і культура ще більшою мірою потребують одне одного: освіта має набувати культурної динаміки. Російські дослідники зазначають: “...стикаючись з освітою, ми жадаємо зустрічі з культурою, а виявляємося віч-на-віч зі знанням” [4, с. 52].

Фахівці вважають, що “неоднозначність змісту поняття “освіта” актуалізується, коли фіксується її багатограність, інтегративність і багатоаспектність. Ця ситуація виявляється в тому, що все наполегливіше виділяється культурний зміст освіти... Освіта має свій внутрішній зміст – дія, процес створення, виникнення образу. Корінь слова стає “коренем” явища освіти: утворити людину – це означає надати їй образ. Саме цей, свій власний зміст, знаходить освіта в педагогічній думці. Тобто “інтенцією тут стає не жорстка орієнтація на знання, а особистісне творче розуміння” [12, с. 259]. Це говорить про те, що дослідники в центр освітньої культурогенези ставлять особистість. “Якщо освіта подає зміст целеспрямованого формування особистості, то її сутністю є виховання, яке формує особистість для конкретного суспільства” [5, с. 5]. “В свою чергу, – продовжує свою думку О. І. Кириков, – процесуальний бік освіти виступає як навчання. В новій соціальній реальності освіта сприяє адаптації людини до іншої оцінки культури, виробленню специфічного підходу до усталених традицій і цінностей, знайденню своєї ніші у світі, що трансформується, епохи другого накопичення капіталу... інакше ка-

жучи, виховання людини – це виховання розумних потреб. Всіляке практичне і теоретичне знання, стереотипи і дії відіграють роль цінностей в соціальному... й історичному сенсі за умов, якщо вони на-полегливо і цілоспрямовано передаються... людині, котра є об'єктом виховання” [5, с. 5].

Освіта, відірвана від культури, також як і некерована культура, дуже небезпечна. “У цьому сенсі, – пишуть дослідники, – справедливе твердження, що освіта є такою ж системою життєзабезпечення, як і суспільне виробництво” [12, с. 258].

Освіта – це один з каналів трансляції культурних цінностей через століття. Збереження людського потенціалу своєї культури в усі часи вважають самозбереженням не тільки на етнічному рівні, але й на державному.

Виховуючи людину, освіта підіймає її до “образу” ідеалу з її індивідуальними здібностями і можливостями, внутрішніми резервами особистості. “Роль в суспільстві освіти, – пишуть дослідники цієї проблеми, – полягає в соціалізації та інкультурації його членів, тобто залучені до культури. Вона має забезпечувати передачу тих видів знань і досвіду, ціннісних орієнтирів, які слугуватимуть опорою новому поколінню в подальшому соціокультурному житті. Вбачається, що освіта також бере участь і в здійсненні інших функцій культури – пізнавальної і комунікативної. Саме в процесі освіти молода людина відкриває для себе закони розвитку природи, суспільства, людської особистості. Комунікативна функція культури без освіти навряд чи була б ефективною, тому що комунікація через освіту здійснюється більш спрямовано, ніж через мистецтво або засоби масової інформації” [12, с. 258].

Освіта у будь-якому суспільстві – це механізм його розвитку, здатності до конкурентності і стабільності. Тому завдання освіти є і, мабуть, завжди буде підготовка людського потенціалу як у культурному, так і в психологічному сенсі. Російські дослідники пишуть, що головна функція освіти – це “систематичне навчання й виховання членів суспільства, орієнтоване на оволодіння певними знаннями (насамперед, науковими), ідейно-моральними цінностями, уміннями, навичками, нормами поведження, зміст яких визначається соціально-економічним і політичним ладом суспільства, рівнем його матеріально-технічного розвитку” [5, с. 168].

Кожна держава сучасного світу розглядає освіту як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. Причому сучасний світ здійснює соціокультурну трансформацію, і це – головна, визначна парадигма розвитку освіти, яка готує до глобальної трансформації перш за все

суб’єктів цієї глобальної динаміки – людей, їх свідомість, їх здатність усвідомити події, які відбуваються в навколишньому світі. Глобальні процеси на фундаментальному рівні залежать від людської цивілізації, здібностей і якостей особистості, що формуються в освіті – культурній освіті. Сьогодні вже всі розуміють, що людину виховують не колектив, а культура. Тому культура повинна пронизати наскрізь всю освіту, пройти через свідомість усього суспільства.

Освіта – це спосіб життя і шлях у майбутнє не тільки окремих людей, а й цілих народів, етносів і держав. Сучасне людство трансформується в інформаційне суспільство – об’єктивну стадію всесвітньо-історичного прогресу і критерій інтелектуального розвитку людства. У 2000 році країнами Великої вісімки була прийнята “Окінавська хартія”, у якій викладена загальна програма вступу людства в майбутнє сторіччя і побудови інформаційного суспільства. В Окінавській хартії було зроблено заяву про те, що країни, які не встигнуть стати на шлях цього глобального розвитку, можуть бути аутсайдерами світового прогресу і навіть втратити свій суверенітет. Але в самих засадах науково-технічного прогресу лежить дуже серйозна освіта – найефективніший шлях формування менталітету нації, революційної наукової культури, які тільки і здатні історично зберегти спадковість життя в цивілізаційному розвитку людства, тільки в освітніх практиках формуються навички прогресивної науково-соціальної творчості нового транзитивного цивілізаційного простору. Така соціальна функція освіти.

Велика роль, функція і місія освіти полягає в тому, що вона зсередини створює цілісність духу людини. Функціональність освіти, пише В. М. Александровська, полягає в тому, що вона має свою внутрішню детермінацію: вона усуває заданість із зовнішнього боку, і людина одержує свободу самовизначення на внутрішньокультурному рівні. Внаслідок цього закладене в освіті пізнавальне мистецтво стає життєвозабезпечувальним. Освіта зсередини створює цілісність духу. Тому становлення істинної історії людства іманентно зв’язане з освітою як засобом цивілізаційно-культурних змін людини і цивілізації.

Освіта в нових умовах отримує ще більший доступ до самотворення людини. При цьому людина як “жива недостатність” змушена постійно підтримувати себе знаннями [1, с. 39].

Освіта сама собою породжує механізм зв’язування “всього воедино”. За М. Гайдегером, саме потенційність розвитку, орієнтована на осягнення світу через самопізнання, виступає основною властивістю цивілізаційного контексту освіти. Західний філософ Е. Ласко роз-

глядав освіту як складну систему “організації життєвого простору”. Утворенню, як і всім культурним феноменам, властиве прагнення до самоконструювання. Тому постійні оновлення знань – це життєво необхідна вимога сьогоденного рівня життя людства на його інформаційно-комп’ютерній стадії розвитку.

В історії світової філософської думки є два зауваження. За П. А. Флоренським, “техніка розвивається у сфері смерті, і в міру її розвитку треба олюднювати і людину, і техніку”, за К. Марксом, “людина формує матерію також і за законами краси”. Незважаючи на свій небезпечний потенціал, науково-технічний прогрес робить світ красивим. За допомогою комп’ютерів, Інтернету жива матерія зсередини демонструє весь потенціал своєї краси. Тобто і життя хороше, і жити можна добре, якщо її пізнавати розумом, знаннями, відкривати ключами краси і духовності. Це своєрідний вектор і програма розвитку людства і людини на перспективу. Свого часу зовсім не помилявся німецький філософ І. Кант, визначаючи прекрасне як “гру пізнавальних здібностей”. Вражаюче, але сучасний техногенез розвиває мозок людини, названий “біосоціальним органом особистості”. Однак не випадково ж кажуть, що “краса врятує світ”. Розмова про красу – це розмова про загальнолюдські цінності, особливо в умовах зростаючої техногенної небезпеки. Свого часу авіаційний конструктор О. К. Антонов, мабуть, теж розмірковуючи на цю тему, зауважив: “... Прагнення до краси допомагає приймати правильне рішення, поповнює нестачу даних”. І ще: “Щоб людина могла сприймати гарне, – говорив А. В. Луначарський, – вона повинна сам навчитися творити”. Краса – це мова надсвідомості, і жива матерія прямує в цей бік. Людині залишилося тільки зрозуміти це [1, с. 39].

Нова інформаційна епоха призвела, на жаль, і до негативних психологічних наслідків: комп’ютерної тривожності, неврозів, зниження настрою, підвищенню втоми, роздратуванню, порушенню сну, зору, комп’ютерного стресу. Людина втрачає контроль над діяльністю, коли ситуація взаємодії з комп’ютером виходить з-під контролю. А. М. Бековиков, вивчаючи наслідки технічного прогресу, пише у своїх дослідженнях про те, що стресостійкість визначається в першу чергу властивостями особистості. Цей дослідник дійшов висновку, що активність, ініціативність, упевненість у собі, емоційна стабільність і оптимістична оцінка ситуації – основа стійкості до стресу [8, с. 7].

Г. Аркадьєв у своїх дослідженнях також доводить невідповідність людської свідомості до тієї кількості різноманітної інформації, яка обрушилась на неї через електронні засоби масової інформації.

Крім того, багатьох дослідників хвилює питання щодо негативно впливу комп'ютерів на психіку людини, пов'язаного з тривалістю їх застосування. Так, серед психологічних особливостей людей, які мають багаторічний досвід роботи на комп'ютері, вчені називають інтровертивність, заглибленість у власні переживання, холодність, неемоційність у спілкуванні, нестача емпатії, схильність до конфліктів, егоцентризм, недолік відповідальності, а також нехтування соціальними та етичними нормами. Залишається поки незрозумілим, чи комп'ютер приваблює до себе людей з певними рисами характеру, якщо можна констатувати зміни особистості в процесі тривалого, багаторічного контакту з комп'ютером [12, с. 143].

Потенційна можливість формування Інтернет-залежності є ще однією проблемою, опосередкованою телекомунікаціями. До психологічних механізмів, які лежать в основі адикції (залежності) від інформаційних технологій та роботи з комп'ютером, належить так званий “досвід потоку” – особливий стан поглиненості діяльністю, при якому очікуваний результат цієї діяльності відходить на задній план і сама дія займає всю увагу. Цей стан супроводжується інтенсивними позитивними емоціями, що в підсумку призводить до “зациклення” на процесі взаємодії з комп'ютером, аутизації, відходу від дійсності, і, як наслідок, – до синдрому залежності від комп'ютера та особливо від Інтернету [8, с. 9].

У наш час формується інший, взаємопов'язаний і взаємозалежний світ. Глобалізація відображає нову якість соціальних зв'язків і відносин, передбачає культурне різноманіття людства.

Глобалізація – універсальна характеристика світового суспільного розвитку, яка зачіпає всі сторони загальносвітового масштабу. Глобальні інтеграційні процеси актуалізують трансформаційні, модернізаційні перебудови економічного, політичного, культурного, освітнього простору.

Модернізація освіти виступає як імператив сучасної системи навчання та виховання. У новій історичній ситуації освіта покликана сприяти людині знайти себе в культурі, сформувати Свій власний культурний вигляд і образ, дати адекватні і достатні знання про культуру, традиції, звичаї, релігії для визначення своєї ідентичності, формування індивідуальних стратегій самотворення, розуміння “Інших”, що існують в життєвому світі соціальної взаємодії і зміни середовища оточення [9, с. 39].

На погляд вчених, модернізація освіти в “інформаційну епоху” повинна включати такі принципи і ключові ідеї:

1. Розвиток полікультурної освіти, який передбачає створення умов для збереження культурної ідентичності людини, забезпечення рівності освітніх можливостей.

2. Соціоморфність освіти, що передбачає збереження унікальності та індивідуальності національних систем освіти.

3. Демократизація освіти, що передбачає пріоритетні права учня, виконання ним ролі “лідера” в процесі навчання, тобто визнання філософії педагогічного спілкування.

4. Лібералізація освіти, що полягає у прийнятті ліберальних цінностей світового співтовариства.

5. Формування інформаційної культури.

6. Безперервність освіти.

7. Формування нового наукового світорозуміння і ноосферного світогляду.

8. Орієнтація на інноваційний тип розвитку суспільства, заснованого на використанні наукових знань та концепції “сталого розвитку”.

9. Безперервна освіта протягом усього життя людини.

10. Перетворення освіти у сферу виробництва знань та інформації, самотворення людини.

11. Формування модернізаційної культури викладачів [9, с. 40].

Нова парадигма освіти повинна формувати відкритість сучасного суспільства економічному, культурному, освітньому обміну із зарубіжними країнами. Сучасна Україна через інтеграцію освоює багаторівневий простір міжнародних відносин, через що актуалізується потреба в знанні етносоціальних особливостей поведінки і навичках ефективної міжкультурної комунікації в умовах мультикультуралізму. Те ж саме переживають інші країни, особливо пострадянського простору. Полікультурне стан суспільства – це поєднання етнічно різних культур та історично неоднорідних пластів цивілізаційної приналежності, поєднання масової та елітарної культури, раціональної і позараціональної.

Полікультурна освіта здатна транслувати ідеї діалогу, співробітництва, співтворчості, колективної дії. У глобальному товаристві працюють вимоги відкритості, зумовленої причетністю загальнолюдських культурних імперативів до всіх осіб, незалежно від національних, релігійних або ідеологічних відмінностей. Мета полікультурної освіти є виховання та формування діалогічної людини, здатної до комунікацій глобального гатунку.

Всесвітня інтеграція людства потребує і вивчення світових мов. У вирішенні цього завдання велика роль належить оволодінню іноземними мовами. Добре сказав М. Мюллер: “Хто знає одну мову, той

не знає жодної". Ось що про значущість знання іноземних мов для збагачення культури особистості говорив видатний вітчизняний психолог А. А. Леонтьєв: "... вивчаючи іноземну мову, ми одночасно завоюємо властивий відповідному народу образ світу чи інше бачення світу через призму національної культури, одним з найважливіших компонентів якої є мова. Найголовніше завдання у сфері оволодіння мовою можна сформулювати так: навчитися говорити (або писати) так, як говорить чи пише носій мови (або принаймні прагнути до цього). Тоді формулювання головного завдання такого володіння в когнітивному аспекті буде таке: навчитися здійснити орієнтування так, як її здійснює носій мови" [9, с. 41-42].

Таким чином, науковий аналіз цієї проблематики та знайомство зі спеціальною літературою дозволяє нам зробити низку висновків.

По-перше, полікультурна освіта у сучасну епоху є одним із системотворюючих чинників розвитку глобальної інформаційної цивілізації та світової соціокультурної трансформації.

По-друге, модернізація сучасної освіти є соціокультурною парадигмою, культурною цінністю, що формує інформаційну людину, адаптує її до динаміки глобальних процесів, виховуючи загальнолюдські духовні цінності, психологічні можливості пристосування до них.

По-третє, актуальність проблеми зв'язку освіти, культури і свідомості сучасної людини не викликає сумнівів і потребує свого подальшого дослідження.

Література:

1. Александровская В. Н. Образование изнутри творит целостность духа // В ж-ле "Быть лидером". – Днепропетровск, 2009. – № 6 (10) декабрь. – С. 38-39.
2. Аркадьев Г. Психологические проблемы современных подростков в пространстве информационных технологий // Развитие личности. 2000. – № 2. – С. 141-147.
3. Боковиков А. М. Модус контроля как фактор стрессоустойчивости при компьютеризации профессиональной деятельности // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 1. – Январь – февраль. – С. 93-101.
4. Гайсина Г. И. Образование и культура в контексте общественного развития // Культура и образование: Сб. ст. / Башк. пед. ин-т. – Уфа, 1999. – Вып. 1. – С. 50-55.
5. Кириков О. И. Предисловие // В кн. : Педагогика: семья – школа – общество. – Воронеж: ВГПУ – 2006. – 349 с.
6. Колесниченко Л. Ф., Турченко В. Н., Борисова Л. Г. Эффективность образования. – М. : Педагогика, 1991. – 269 с.

7. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 287 с.
8. Норенко Р. С., Подгребельная Н. И., Прытков В. И. Дистанционное и виртуальное образование. Психолого-педагогические аспекты применения информационных технологий в дистанционном обучении / В кн. : Педагогика: семья – школа – общество. – Воронеж: ВГПУ2006. – 349 с.
9. Первиль Т. Г., Подопрігора С. Я. Принципы модернизации образования // В кн. : Педагогика: семья – школа – общество. – Воронеж: ВГПУ – 2006. – 349 с.
10. Психология. Педагогика. Этика. Учебник для вузов / И. И. Аминов, О. В. Афанасьева, А. Т. Васьков, А. М. Воронов и др.; Под ред. Ю. В. Наумкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2002. – 551 с.
11. Розанов В. В. Сумерки просвещения // Сов. Педагогика. – 1990. – № 6. – С. 10-15.
12. Шейко В. М., Богуцький Ю. П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації. – Київ: “Генеза”, 2005. – 591 с.